

תוכן העניינים

ז	הקדמה
1	פרק ראשון: מדיניותו של המלך עבדאללה ומטרותיו במלחמה
12	פרק שני: כושרו של הלגיון הערבי
12	הקמת הלגיון
16	ארגון הלגיון הערבי לקראת המלחמה
20	גיוס כוח אדם ללגיון והכשרתו
25	אספקה, לוגיסטיקה ותקציב בלגיון הערבי
31	המודיעין בלגיון הערבי בתקופת המלחמה
43	פרק שלישי: הלגיון במערכה: ערב הפלישה
45	ההתקפה על גשר
48	ההתקפה על גוש עציון
52	שאלת הפיקוד ותכנית הפלישה של צבאות ערב
55	פרק רביעי: קרבות הלגיון לאחר הפלישה
58	פינוי בית הערבה ומפעל האשלג
60	קרבות ירושלים וכיבוש הרובע היהודי
68	השבויים היהודים בעבר הירדן
70	הקרבות בירושלים עד ההפוגה הראשונה
74	קרבות לטרון ובאב אל-ואד
81	דרך בורמה
85	פרק חמישי: ההפוגה הראשונה
85	חשיבות ההפוגה ללגיון הערבי נוכח קשיי האספקה
92	היערכות הלגיון הערבי בהפוגה הראשונה

96	פרק שישי: קרבות עשרת הימים
96	לוד ורמלה ערב הכיבוש הישראלי
97	כיבוש לוד ורמלה
103	הקרב על הדרך לירושלים
104	לקראת הפוגה: קרבות אחרונים בשפלה
106	קרבות עשרת הימים בגזרת ירושלים
109	פרק שביעי: ההפוגה השנייה והקרבות האחרונים
109	ההפוגה השנייה
113	המשא ומתן על שביתת נשק ומבצע 'עובדה'
	פרק שמיני: שיתוף הפעולה בין הלגיון לבין הכוחות הערביים
118	האחרים
118	הצבא העיראקי והלגיון הערבי
123	הצבא המצרי והלגיון הערבי
131	הלגיון הערבי וצבאות סוריה ולבנון
132	היחסים בין הלגיון הערבי לכוחות הלא-סדירים
143	פרק תשיעי: אבדות הלגיון הערבי במלחמת 1948
146	סוף דבר: התפשרות וניצחון
	נספחים
148	נספח 1: תרשים מבנה הלגיון הערבי
	נספח 2: העתק חוק מספר 1 של משרד ההגנה העברי ירדני
149	לשנת 1948
154	נספח 3: טבלת דרגות בלגיון הערבי בעת מלחמת 1948
155	נספח 4: סיכום אבדות חיילי הלגיון הערבי לפי שלבי המלחמה
156	הערות
203	רשימת קיצורים וביבליוגרפיה
215	מפתחות

הקדמה

ישראלי הבא לחקור מדינה ערבית, לא כל שכן צבא ערבי, ייווכח קרוב לוודאי שהמקורות מעטים ושיש קושי רב להשיג מקורות נוספים. על קושי זה כבר עמדו אנשי המודיעין בראשית שנות החמישים, כשהתחילו לכתוב את מחקריהם על הצבאות שלחמו במלחמת 1948. התברר שמבין כל הצבאות הערביים שהשתתפו במלחמה זו, כתיבת מחקר צבאי היסטורי על הלגיון הערבי היא הקשה ביותר. הסיבה לכך היא העדר מקורות מידע על הלגיון הערבי. המחסור במקורות אלה נבע בשעתו מגורמים אחדים, שהעיקריים שבהם היו: מספרם המצומצם של שבויי הלגיון הערבי שנפלו לידי כוחות צה"ל במהלך המלחמה, בניגוד לחיילים מהצבאות הערביים האחרים ומהכוחות הלא-סדירים. גם העובדה שכמעט לא נפלו לידי כוחות צה"ל מסמכי שלל על הלגיון הערבי ועל הביטחון שדה שלו, שהונהג על ידי המודיעין הבריטי והיה יעיל יותר מאלה של הצבאות הערביים האחרים, הקשתה על החוקרים.

כאמור, הספרות הראשונה על הלגיון הערבי במלחמת 1948 החלה להיכתב מיד עם תום הקרבות. אלה היו מחקרים פנימיים שכתבו אנשי המודיעין ואנשי מחלקת היסטוריה של צה"ל. המחקרים היו מבוססים ברובם על החומר המודיעיני שאספו יחידות האיסוף השונות של המודיעין, והתייחסו בעיקר לתפקודו של הלגיון במהלך הקרבות מול כוחות צה"ל. מחקרים אלה מצומצמים ואינם עוסקים בהיבטים הפוליטיים של המלחמה וביחסים שבין הצבאות הערביים האחרים. יתר על כן, התיאורים בהם לוקים בחסר ולעתים מוטעים, ומקורות המידע שהתבססו עליהם אינם מצוינים תמיד.

אנשי הלגיון הערבי, אלה ששירתו בו במלחמת 1948 ולאחריה, עסקו גם הם במחקר עליו. ארבעה קצינים של הלגיון שפרסמו את זיכרונותיהם מימי המלחמה הם: מחמוד אל-רוסאן שכתב את ספרו 'מערכות שער הגיא' (מעארפ באב אל-ואד) בשנת 1950; עבדאללה אל-תל שכתב את הספר 'שואת פלסטיין: זיכרונות עבדאללה אל-תל, מפקד קרב ירושלים' (פארתי' פלסטיין: מוד'פראת עבדאללה אל-תל, קאיד מערפה אל-קודס), שפורסם בשנת 1959; ג'ון באגוט גלאב פאשא, מפקד הלגיון הערבי, שהוציא את ספרו, 'חייל עם הערבים' (*A Soldier with the Arabs*) בשנת 1957; מעאן אבו נואר, 'המלחמה הירדנית ישראלית 1948-1951: היסטוריה של הממלכה ההאשמית הירדנית' (*The Jordanian-Israeli War 1948-1951: A History of the Hashemite Kingdom of Jordan*), שפורסם בשנת 2002. מטבע הדברים, ספריהם של קציני הלגיון שהשתתפו במלחמת 1948 הם ספרי זיכרונות

סובייקטיביים מאוד, המכילים אמנם תיאורים משדה הקרב ותיאורים מדיניים מפורטים למדי, אך יש בהם גם נטייה לגזומה, התעלמות מכוונת מאירועים חשובים או מאלה שלא היו נוחים למחבר באותם ימים.

אולם לא רק קציני לגיון שהשתתפו במלחמת 1948 כתבו על הלגיון הערבי בעת המלחמה. גם קציני לגיון אחרים שלא שירתו במלחמה זו עסקו בחקר תולדות הלגיון הערבי בכללו והוסיפו פרקים גם על מלחמת 1948. ספריהם היו בעיקרם היסטוריוגרפיה צבאית נטולת ביקורתיות וחסרת היבטים פוליטיים של המלחמה. מאחר שהספרים היו מחקרים על אודות הלגיון בכללו, החלקים שהוקדשו למלחמת 1948 ולתפקידו ולפעילותו של הלגיון במלחמה זו היו לרוב מצומצמים. כאלה היו ספריהם של פטר ינג, 'הלגיון הערבי' (*The Arab Legion*) שפורסם בשנת 1972; סייד עלי אל-עדרוס, 'הצבא הערבי ההאשמי 1908–1979: הערכה וניתוח של פעולות צבאיות' (*The Hashemite Arab Army 1908–1979: An Appreciation and Analysis of Military Operation*), שפורסם בשנת 1980; בסאם עיד קאקיש, 'המוסד הצבאי הירדני והתפתחותו 1946–1967: מחקר צבאי מדיני' (אל-מואססה אל-עספריה אל-אורדוניה ותטורהא 1946–1967: דיראסה עספריה סיאסיה), שפורסם בשנת 1998.

הלגיון הערבי עניין לא רק אנשי צבא, אלא גם פוליטיקאים, חוקרים והיסטוריונים אזרחיים, שמקצתם עסקו גם בכתיבה צבאית. בין הפוליטיקאים שכתבו את זיכרונותיהם היו המלך עבדאללה והזאע אל-מג'אלי. המלך עבדאללה פרסם את ספרו 'השלמות: זיכרונות המלך עבדאללה בן אל-חוסין' (אל-תכמלה: מוד'פראת חצ'רה צאחב אל-ג'אללה אל-האשמיה אל-מלך עבדאללה בן אל-חוסין), זמן קצר לפני הירצחו בשנת 1951. מטרת הספר הייתה לדון במלחמת 1948 ולפרוס בפני הקורא את הצד העבר-ירדני במלחמה, להצדיק את כניסתה למלחמה ובייחוד את השתלטות הלגיון הערבי על השטחים הערביים של ארץ ישראל. לעומתו, ספרו של אל-מג'אלי, 'זיכרונותיי' (מוד'פראתי), שיצא לאור ב-1960, מביא לקורא תיאורים כלליים על מדיניותו של הפוליטיקאי הירדני, מבלי להקדיש תשומת לב מיוחדת למלחמת 1948, שנראה כי נדחקה הצדה במידת מה עקב פעילותו הרבה של אל-מג'אלי בזירה הפוליטית הירדנית.

עם הבולטים שבחוקרים וההיסטוריונים האזרחיים נמנים ההיסטוריון הירדני סולימאן מוסא, שכתב את ספרו 'ימים שלא יישכחו: ירדן ומלחמת 1948' (איאם לא תונסא: אל-אורדון פי חרב 1948), שפורסם לראשונה ב-1982; ההיסטוריון הבריטי פניוטיס וטיקוטיס שפרסם ב-1967 את ספרו 'פוליטיקה וצבא בירדן: מחקר על הלגיון הערבי 1921–1957' (*Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arab Legion 1921–1957*); וכן את החוקר הישראלי אורי בר-יוסף, שפרסם בלונדון בשנת 1987 את ספרו על הלגיון הערבי במלחמת 1948, 'האויבים הטובים ביותר: ישראל ועבר הירדן במלחמת 1948' (*The Best of Enemies: Israel and Trans-Jordan in the War of 1948*).

כידוע, הארכיונים הרשמיים של מדינות ערב, ובכללם ירדן, אינם פתוחים לציבור

הרחב וישראלים מנועים מלבקר בהם ולדלות מהם חומר למחקריהם. למרות רצוני הרב להשתמש בחומר ארכיוני ירדני, הדבר נמנע גם ממני בתירוצים שונים, ולצערי לא זכיתי לשיתוף פעולה ממוסדות אקדמיים בירדן. בכל זאת אינני סבור שהמחסור במקורות ארכיוניים ירדניים מאותה תקופה פגע במחקר זה, ולו בגלל ידיעתי, משיחות שקיימתי עם גורמים ירדניים ובריטיים, שהחומר המצוי בארכיון הירדני על עבר הירדן ועל מלחמת 1948 הוא חלקי ביותר ולא-ממצה. אך אין ספק שככל היסטוריון שאפתי לנסות להגיע למרב המקורות כדי שאוכל לקבל תמונה שלמה ככל האפשר. את המחסור במקורות ירדניים השלמתי ממקורות ארכיוניים ישראלים ובריטיים ומקובצי המסמכים הרשמיים שפרסמו הירדנים, וכן מראיונות שקיימתי עם גורמי מודיעין ישראלים ששירתו במחלקת המודיעין באותה תקופה ולאחריה וסיקרו את הגזרה העבר ירדנית, או עם מי שעסקו במחקריהם על הלגיון הערבי וכללו בין השאר גם את מלחמת 1948. השתמשתי גם בספרות משנית על עבר הירדן, על המלך עבדאללה ועל מלחמת 1948 בשלוש שפות – עברית, אנגלית וערבית – ובספרות ירדנית, שהביאו לי גורמים שונים בארץ ובחו"ל במיוחד לצורך כתיבת מחקר זה.

על הבדלי הגרסאות בין ההיסטוריונים הישראלים לאלה הערבים בכתיבתם את קורות מלחמת 1948 דובר רבות. מטרתי בעת כתיבת ספר זה הייתה לנסות לגשר בין הפערים הקיימים בהיסטוריוגרפיה הישראלית וזאת הירדנית, ולנסות לענות על שאלות מהותיות מאירועי המלחמה: מטרתו של המלך עבדאללה במלחמה, גודלו של הלגיון הערבי, הרכב יחידותיו, מידת שיתוף הפעולה עם הצבאות הערביים הסדירים ועם שאר הכוחות הערביים שנלחמו במלחמת 1948 ועוד.

הקורא יבחין בוודאי כי לאורך הספר כולו ישנה הקפדה על השימוש במונח 'עבר הירדן' לציון שמה של הטריטוריה הקרויה היום 'ירדן'. זאת משום שהמונח שרווח באותם ימים הן בספרות המקצועית העברית והן בספרות המקצועית האנגלית והערבית היה 'עבר הירדן'. השם 'ירדן' החליף את השם 'עבר הירדן' רק באפריל 1950 עם סיפוח הגדה המערבית. רק אז החלה עבר הירדן להיקרא 'הממלכה ההאשמית הירדנית' ובקיצור 'הממלכה הירדנית'. ההקפדה על שמירת השמות המקוריים חלה גם על שמות האישים והמקומות המוזכרים בספר, למשל גולדה מאירסון (ולא מאיר), צרפנד (ולא צריפיץ) וכיוצא באלה.

בשמו של הספר 'שותפות ועוינות: עבדאללה, הלגיון הערבי ומלחמת 1948' גלום למעשה תוכנו. אין מטרת הספר לתאר רק את מערכת היחסים המורכבת שהתקיימה בין המלך עבדאללה לבין הסוכנות היהודית ומדינת ישראל המתהווה, שעליה דובר רבות, אלא גם את השותפות שהצליח עבדאללה ליצור עם גורמים ערביים ופולטיניים אחרים למרות העוינות ששררה ביניהם, וכל זאת כדי שיוכל להגשים את מטרתו במלחמה. הבולט שבקשרים האלה היה ללא ספק עם מפקד צבא ההצלה פאוזי אל-קאוקג'י, שלמרות העוינות שרחש כלפיו הצליח עבדאללה לקיים אתו שיתוף פעולה, שנועד למוטט את ההשפעה הפוליטית של המופתי חאגי אמין אל-חסייני בארץ ישראל. שותפות מתוך עוינות שררה גם בין המפקדים

העיראקיים וההנהגה הפוליטית במדינה לבין המלך עבדאללה, שהצליח למרות העוינות שגילו מפקדי הצבא העיראקי כלפי תכניותיו הפוליטיות ליצור שיתוף פעולה הדוק עם ההנהגה במדינה, על אף התנגדותם של מפקדי הצבא שעזרו בסופו של דבר להגשים, בניגוד לרצונם, את מטרותיו הפוליטיות. בתוך כך נבחנת גם העוינות ששררה בין הקצינים הבריטים בלגיון לעמיתיהם הערבים, שהביאה אף אותם לשיתוף פעולה במהלך המלחמה, שסייע אף הוא למלך עבדאללה להגשים את מטרותיו במלחמה.

בבסיס הספר הזה מונחת עבודת דוקטור על 'הלגיון הערבי במלחמת 1948', שנכתבה במחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת בר אילן בהנחייתו של ראש המחלקה פרופ' אליעזר טאובר. מאז אישורה של העבודה ולצורך עיבודו של הספר עודכן החומר במקורות נוספים שראו אור לאחרונה, הושמטו פרקים ונוספו עניינים מהותיים נוספים.

בהזדמנות זו אני רוצה להודות לפרופ' אליעזר טאובר על הנחייתו, על הערותיו והארותיו ועל עצותיו הטובות שנמשכו גם לאחר אישורה של עבודת הדוקטור ובמהלך כתיבתו של ספר זה. ברצוני להודות לכל עובדי הארכיונים של מערכת הביטחון, שלא חסכו מזמנם לאתר למעני חומר ייחודי ומעניין, ובייחוד למר דורון אביעד מארכיון צה"ל ומשרד הביטחון על עזרתו ועל עזרתו של בעלה, ויקטור ז"ל, שטרח בעת ששימש נספח תרבות בשגרירות ישראל בעמאן לצלם ולהביא לי חומר ייחודי ומקורי על הלגיון הערבי ועל מלחמת 1948 מתוך הספריות השונות שבעיר.

ברצוני להודות גם לכל אנשי המודיעין, שחלקם נשאר באלמוניותם, על שהסכימו להקדיש לי מזמנם ולסייע בידי להשלים את הפרטים החסרים על המודיעין של הלגיון הערבי. תודה מיוחדת למנכ"ל הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס חי צבר ולשאר עובדי הוצאה וכן לאנשי הוצאה לאור של משרד הביטחון, במיוחד ליוסי פרלוביץ ולישי קורדובה.

תודה מיוחדת למשפחת אבוניל ולמשפחתי היקרה על העידוד והתמיכה בכתיבת הספר. ולבסוף לאשתי לימור שספר זה מוקדש לה.

כדי להקל על הקורא העברי שאינו קורא ערבית הנהגתי ניקוד עזר בשיטת התעתיק וכן הוספתי אמות קריאה לשמות המילים, המקומות והמושגים הערביים, גם אם אלה לא נכתבו במקור הערבי. במילים ערביות שנכנסו לשפה העברית השתמשתי במילים השגורות בעברית, מבלי להתחשב בכללי התעתיק שלהלן, כדוגמת דהריה ולא ט'אהריה, בגדאד ולא בע'דאד וכיוצא בזה.

האותיות הערביות שאין להן מקבילות בעברית תועתקו לפי האותיות הבאות:

ث = ת', ح = ח', گ = ג', خ = ח', ذ = ד', ص = צ', ض = צ', ظ = ט', غ = ע'.